

ДВОРЯНСЬКЕ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ ПОРЕФОРМНОЇ ДОБИ В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1980-х рр.

С. М. Бараненко

Радянська історіографія приділяла багато уваги вивченню соціально-економічних питань. Однією з актуальних тем була проблема аграрного устрою дореволюційної Росії. Для створення його повної картини дослідники вважали вивчення історії «експлуаторських» класів неминучим, хоча тривалий час ця тема була під негласною забороною.

Характер дворянського землеволодіння розкриває історик А. Анфімов у праці «Велике поміщицьке господарство Європейської Росії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)». Він зазначає, що землеволодіння в руках великих поміщиків мало станово-дворянський характер і зберігало напівкріпацьку природу. Як результат, у володінні експлуаторів були найкращі землі «з більш зручним, ніж у селян, складом угідь»; наявність відрізків та черезсмужжя сильно ускладнювали ведення селянам господарства і були спадком часів кріпосного права. Завдяки перебудові свого господарства, дворяни висувалися вперед за матеріально-технічною базою, якістю врожаїв, станом худоби тощо.

Л. Мінарик наголошувала, що загальний рівень поміщицьких землеволодінь був низьким, а матеріально-технічна база – відсталою. В аграрному устрої дореволюційної Росії кріпосницькі пережитки набули дуже широкого поширення через збереження економічних позицій великих поміщиків. Так, дослідниця підрахувала, що на початок ХХ ст. майже вся площа великого землеволодіння була в руках вищого титулованого дворянства, а з кінця ХІХ ст. до початку Першої світової війни великі поміщики втратили 3% площі, тобто процес втрати землі більш інтенсивно проходив в групах менш великих дворян.

Розглядаючи дворянське землеволодіння Європейської Росії за матеріалами земельних переписів 1877 і 1905 рр. дослідниця Н. Проскуракова, зазначала, що напівкріпосницьке за своїм характером поміщицьке землеволодіння трансформувалося, піддаючись впливу капіталізму. Цей вплив був різним, про що свідчить зміна ступеню концентрації різних типів дворянського землеволодіння в певних районах Європейської Росії. Так, дрібне та середнє землеволодіння, на думку дослідниці, скорочувалося менше, аніж велике латифундіальне.

Пристосування дворян до нових умов у пореформену добу вивчав П. Теличук. У своїй праці «Економічні основи аграрної революції на Україні» він зазначав, що у 1880-і рр. в Україні переважала капіталістична система поміщицького господарства, на відміну від інших районів Європейської Росії. Великі польські магнати, чий маєток був пов'язаний з цукроварінням та винокурінням, змогли найкраще пристосуватися за інших. Проте, частина поміщиків, які були нездатні пристосовуватися до нових умов, розорувалась і ліквідовувала своє господарство. Там, де були значні пережитки кріпосництва, капіталістична перебудова поміщицького господарства відбувалася найболючіше.

Аналізуючи «Матеріали з статистики руху землеволодіння в Росії» В. Літуєв наголошував, що «дворянська форма земельної власності» в пореформеній період пристосовувалася до товарного виробництва в аграрній сфері, що створювало протиріччя в розвитку єдиного безстанового земельного ринку, гальмування його створення, яке можна було подолати лише знищивши дворянське землеволодіння шляхом революції.

На початку 1980-х рр. колектив авторів на чолі з І. Ковальченком видав монографію під назвою «Соціально-економічний устрій поміщицького господарства Європейської Росії». Вона була присвячена характеристиці масових джерел з історії поміщицького

господарства в пореформену добу в Європейській Росії, а саме матеріали вотчинних фондів, земсько-статистичних обстежень приватновласницьких господарств, описів маєтків тощо. Велику увагу дослідники приділили методам обробки та аналізу цих джерел із залученням кількісних методів. Важливе завдання вони вбачали у виявленні та залученні первинних масових джерел про поміщицьке господарство, адже завдяки ним можна «розкрити всю багатоманітність та специфіку буржуазної еволюції поміщицького господарства та вплив на неї різноманітних умов та тенденцій його розвитку».

Характеристиці соціально-економічного стану поміщицького господарства приділила увагу Н. Єлисеєва. Автор аналізує комплекс статистичних даних про поміщицьке господарство, виданих протягом 1886-1904 рр. Дворянським банком у якості додатків.

Таким чином, проблема дворянського землеволодіння в радянській історіографії другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. набувала все більшого зацікавлення у дослідників. Вони залучали нові джерела та методи для її вивчення. Неможливо не відзначити у цих роботах багатий фактичний та статистичний матеріал. Проте вони характеризуються стереотипністю та шаблонністю у зображенні поміщиків і підведенням проблеми дворянського землеволодіння до проблеми визрівання передумов «Великої Жовтневої соціалістичної революції».

УДК 9. 913 (4/9)

ФОНДИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ КРАЄЗНАВЧИХ СТУДІЙ ПОДІЛЛЯ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

О. В. Коваль

Дослідження діяльності краєзнавчих товариств у регіоні в першу чергу базується на історичних джерелах, які мають свою специфіку. Раніше вивченням цього питання займалися краєзнавці-аматори, суб'єктивно оцінюючи статистичні дані та внесок окремих науковців. Сьогодні для того, щоб якомога краще розкрити становлення краєзнавчого руху, необхідно опрацювати великий обсяг історичних джерел.

Значний науковий доробок із вказаної проблематики залишили В. Д. Отамановський, Ю. Й. Сіцинський, О. О. Савостіянов, які наголошували на необхідності вивчення історичного, географічного, статистико-економічного вимірів історії регіону. Адже вивчення Поділля, як регіону зародження краєзнавчих товариств та організацій – невід'ємна складова у формуванні дослідження про становлення краєзнавства як галузі знання, що дає змогу отримати якісні результати досліджень. Тому вивчення архівних джерел дає можливість переосмислення та розуміння чинників створення науково-дослідних товариств у досліджуваному регіоні. Мета розвідки полягає в аналізі архівної бази з історії становлення краєзнавства як окремої галузі знання на Поділлі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Для вивчення теми потужний інформативний потенціал мають документи державного архіву Вінницької області, в яких відтворені етапи науково-краєзнавчих студій на Поділлі.

Інформація про заснування товариства Подільських природодослідників і любителів природи у 1911 р. представлена у матеріалах фонду 286 «Об открытии общества Подольских естествоиспытателей и любителей природы». Серед документів фонду – циркуляр Другого метеорологічного з'їзду до Імператорської академії наук, який містить побажання про спостереження за рівнем горизонтів рік та озер, фіксування та